

Af Eddie Danielsen

På Museum Overtaci har vi et ganske stort kendskab til den del af familieplejen af psykiatriske patienter, der udgik fra to psykiatriske plejeanstalter på Djursland. Plejeanstalterne blev drevet af hospitalet i Risskov og var under tilsyn herfra. Derimod er familieplejen i Risskov, i hospitalets nærmiljø, et ret overset kapitel.

De to plejeanstalter, Dalstrup for mænd og Råmosegaard for kvinder, blev oprettet omkring år 1900. De skulle fungere som den håndfaste løsning af et kronisk problem på Risskovanstalten – nemlig overbelægning. Selvom hospitalet fra åbningen i 1852 blev stærkt udbygget i flere omgange, nødvendiggjorde det flaskehalsproblemer, som de uheldige patienter udgjorde, nye tiltag. Derfor valgte man at omdanne de to tidligere fattiggårde til psykiatriske plejeanstalter. På den måde kunne man altså skabe plads til nye, uheldige patienter i Risskov.

Betingelsen for at blive overflyttet til Dalstrup og Råmosegaard, var, at man ikke alene betragtedes som uheldig, men desuden kunne beskrives som rolig og ufarlig for sine omgivelser.

Det næste skridt var for mange plejepatienter at blive overført til familiepleje i nærområdet.

Herover de hvide funktionærboliger på Vestre Skovvej, tæt på Hospitalet. Plejer Rom fortæller, at en del af hans kolleger boede her i midten af 1900-tallet. Flere havde patienter boende i familiepleje. Ill. stammer fra en fotostatus, der blev fremstillet ved hospitalets 125 års jubilæum i 1977.

Igen var forudsætningen, at patienten var ”skikkelig”. Desuden skulle det være ordentlige og kontrollerede hjem og familier. Fra begyndelsen af 1900-tallet bliver mange patienter anbragt i dertil egnede familier på Djursland.

I den periode, hvor den almindelige samfundsudvikling i 1910’erne og -20’erne gør det økonomisk opnåeligt for bl.a. plejepersonalet på hospitalet i Risskov at flytte ud fra deres boliger på hospitalet og købe parceller og bygge hus i hospitalets periferi, vinder familieplejen også udbredelse her.

Plejer Rom beretter om familieplejen i Risskov

Overtacis mangeårige nære ven og plejer, Jens Jørgen Rom Andersen, aldrig kaldet andet end sit mellemnavn: Rom, fortæller i det følgende om sine erindringer om familieplejen i Risskov. Roms beretning levedegør en speciel epoke i psykiatriens historie, hvor såvel personale som patienter indtog hospitalets periferi og blev et væsentligt indslag i lokal-samfundets fortælling:

I 1940’erne og -50’erne havde mange af plejerne på Psykiatrisk Hospital i Risskov en patient boende. En patient ved navn Bech boede til leje hos

en murer fra hospitalet. Han havde et værelse i kælderen. Flere af plejerne boede på Vestre Skovvej i nogle hvide funktionærboliger. Også på Bækkelundvej boede en patient hos en plejer, der var nattevagt, deraf tilnavnet: ”Nat-Ras”.

Plejer Marius Holm var udeplejer på hospitalets ”Havehold”, han havde kun nogle få arbejdstimer indendørs. Han havde også en patient boende i sit hus på Grenåvej.

En anden plejer ved navn Koppel var også udeplejer og indlogerede ligeledes plejepatienter.

Hvis værterne havde en stor

Sættet med de røde dukkemøbler er foræret til et medlem af en familie på Nordre Strandvej i Risskov mellem 1930 og 1950. Det er fremstillet af en kvindelig plejepatient, familien havde boende som medhjælp i husholdningen. Dukkemøblerne er smukt forarbejdet og har kostet mange timers arbejde. Var der en datter i familien, som skulle glædes med nyt til dukkehuset?

have, var plejepatienterne en nyttig medhjælp. Roms far var, som Rom senere blev, plejer på hospitalet fra 1921. Hos en plejer Sørensen boede Roms forældre i en periode til leje på adressen Skovagervej 4, det hus der ligger tættest på hospitalsalléen. Sørensen havde også en patient ved navn Dalsgaard boende. En af patientens opgaver var at tømme en gul toiletskand fra "dasset" – den udendørs latrin – og normalt var det rabarberbedet, der fik gavn af indholdet. Ved en af de lejligheder, hvor Dalsgaard svingede toiletspanden, gik det galt – spanden røg til vejs og satte sig fast i et frugttræ, naturligvis til

stor morskab for den heldige tilskuer.

Et skarpt hjørne

Efter Roms forældre overtog en gartner Eriksen lejemålet og lavede gartnerforretning i det oprindelige butikslokale, som stadig kan ses. Senere blev der indrettet slikbutik. I samme lokale kunne hospitalets patienter i en årrække købe øl, så der blev "hængt ud" på det skarpe hjørne. Hospitalet har i mange år haft en restriktiv alkoholpolitik, vel også fordi alkohol og psykofarmaka ikke nødvendigvis er en god kombination. Det lykkedes øjensynligt på et tidspunkt at få sat en stopper for

udskænkningen. Om det skete med trusler eller gode ord vides ikke –

Skidt behandling eller et farverigt indslag?

Rom beretter videre, at han havde kendskab til et gartneri i Egå, hvor familieplejepatienterne blev skidt behandlet og hverken fik vådt eller tørt. En af patienterne kom jævnligt på hospitalets Afdeling 12, hvor Rom var ansat, og fik noget at spise. Plejerne tog ham ind og gav ham et måltid mad, når han viste sig i nabolaget og så sulten og udmagret ud. Gartneriet var kun et af flere steder, hvor plejepatienterne i

1940'erne og 50'erne fik en dårlig behandling.

En læge ved navn Mads Møller kom på anmeldt besøg hos plejefamilierne. Så kunne der godt være kræset ekstra op, så lægen fik et positivt indtryk af forholdene.

Rom husker også, at en plejer, Søren Poulsen, som boede på Asylvej 5 i den røde villa:

"Pax" havde to kvindelige patienter som hushjælp til opvask mm.

Hos en lærerinde, Frk. Jensen, på Hesselvej, en sidevej til Asylvej, var der en plejepatient, som gjorde et udsletteligt indtryk på den unge Rom: en ung nydelig dame – Solveig – som i flere år, som et fast indslag, rystede familiens puder på husets hovedtrappe. Man kan få det indtryk, at de psykiatriske plejepatienter generelt var et farverigt indslag i dagligdagen og bybilledet i Risskov. I historisk og europæisk perspektiv har en ægte integration af "De anderledes" gennem en reguleret familiepleje været en målsætning, der kunne være værd at forfølge.

Til dans og i biografen

Familieplejepatienten i Risskov og på Djursland var stadig formelt indlagt. Der bevaredes en tæt kontakt mellem hospitalet og patienten. Patienten kom på hospitalet til konsultationer; men også de mere festlige og sociale indslag var man inviteret til: I mange år arran-

I mandshospitalets gård var denne træbarak i 1930'erne og 40'erne indrettet til gymnastiksal og biograf – en populær adspredelse, også for familieplejepatienterne i Risskov. Senere flyttede biografen til en nedlagt lade.

geredes der danseaftener i hospitalets smukke gamle festsal en gang om måneden, og i en rødmalet træbarak i mandshospitalets gård var der ikke bare indrettet gymnastiksal, den blev også anvendt som biograf, hvor der var forevisninger med jævne mellemrum. Plejer Rom fortæller, at børnene i kvarteret også kom ud og så gratis biograffilm i den gamle gymnastiksal, de listede bare indenfor.

Billig hushjælp mistede sin attraktion

Som vi kan læse i jubilæumsskriftet: "Fra jydsk Asyl 1852 til Psykiatrisk Hospital i Århus 2002", var der i 1976 sammenlagt 30 patienter i familiepleje i Risskov og på Djursland. Det

fremgår, at antallet af familieplejepatienter, udgående fra Råmosegaard og Dalstrup på dette tidspunkt var helt nede på hhv. 3 og 5 personer, mens der i Risskov stadig var 22 patienter i familiepleje. Antallet var støt og roligt faldet, siden det toppede med over 500 anbragte omkring 1940-50. Først og fremmest skyldtes udviklingen fremkomsten af ny medicin/psykofarmaka og en faldende interesse og motivation for at have patienter i pleje. Det økonomiske incitament var vel på grund af den voksende velstand i samfundet ikke længere til stede i samme grad. Det at udleje et eller flere værelser til formålet og samtidig have billig hushjælp mistede sin attraktion.

Herover en skitse fra Ivigtut fra læge og patient Anders Gudiksen Grønlandsdagbog fra 1891. Gudiksen indlægges i 1892 i Risskov umiddelbart efter sin hjemkomst.

Måske kunne motiver som medfølelse med samfundets svageste ikke længere overskygge det grænseoverskridende ved at "tage arbejdet med hjem". Betalingen for at have en patient i pleje udgjorde få kroner om dagen. (Vi ved, at det i tilbage i 1923 var 1,75 kr.) Beløbet skulle dække kost, husleje, vask og stopning.

"... der bør være en Spytebakke i Værelset eller lign. ..."

Da familieplejen etableres i 1909 skriver Sundhedsstyrelsen i en korrespondance om et regelsæt bl.a. følgende: "... med hensyn til Renlighedsbestemmelserne skønner man, at det, da Lægen kun skal

aflægge et maanedligt Besøg, maatte være hensigtsmæssigt, om der affattedes Bestemmelser om, at Værelset og Sengen dagligt skal luftes ud ... at alt Træværk ugentlig bør aftørres med et fugtigt Stykke, at der bør være en Spytebakke i Værelset el. lign ... Med Hensyn til Prgf. 9 henstiller man, om det ikke maatte findes hensigtsmæssigere stærkere at pointere, at Plejehjemmene har det fulde Ansvar for Patienternes personlige Renlighed ... idet, saavidt skønnes, de anførte Terminer for Skiften af Underbeklædning og Lagener er temmelig lange ..."

Fra Ivigtut til Risskov

I juni 2015 modtog vi på Museum Ovarfati en henvend-

I museets arkiver findes et maleri af patienten Anders Gudiksen. Det viser sig at være en – noget primitiv – gengivelse af et maleri af Carl Bloch. Motivet er kong Christian II i fangenskab på Sønderborg Slot fra 1523 til 1549. Myten er, at kongen under sit lange, ufrivillige ophold sled en fure i bordpladen med sin tommelfinger.

delse fra en slægtsforsker. Ikke at det er så usædvanligt – det gør vi jævnligt; men denne henvendelse viste sig at have mere interessant stof i sig end de fleste.

Slægtsforskeren hedder Ole Kræmmer. Oprindeligt havde han gransket sin egen slægt, men gennem en kollega var han blevet bedt om at efterforske dennes hustru, Paula Gudiksen forfader. Det drejede sig om en helt speciel og spændende historie om Anders Gudiksen, som i marts-maj 1891 som nyuddannet foretog en rejse til Ivigtut. Ole Kræmmers undersøgelser havde ledt ham frem til, at Anders Gudiksen i 1902 var indlagt på Sindssygeanstalten i Risskov, og at han gennem fol-

ketællinger kunne følges som patient i årene frem til 1930. Derefter tabte Kræmmer sporet, og derfor henvendte han sig til Museet.

Overanstrengt ved læsning ...

Her på Museet konstaterede vi, at Gudiksen tog lægeeksamen i 1890 med første karakter. Han var herefter et år på Københavns hospitaler inden sit ophold på Grønland. Gudiksen vender hjem fra Grønland kort før sin første indlæggelse. Det anføres, at han måske har overanstrengt sig ved læsning og røget rigelig tobak. Dette blev begyndelsen til en meget langvarig indlæggelse – først på hospitalet fra 1892 til 1932. Derefter i familiepleje i

Risskov og Århus frem til hans død i 1955. Anders Gudiksen havde efterladt en rejsedagbog, der indeholder mange interessante optegnelser om forholdene på Grønland i slutningen af 1800-tallet. På Museet fik vi lejlighed til at indscanne nogle sider fra det omfattende dokument, hvor vi fandt fine skitser fra Gudiksen sejlads til Ivigtut og fra opholdet der.

En fure i bordpladen –

Hvad vi på Museet desuden fik genopfrisket var, at Gudiksen er repræsenteret i vores omfattende samling af værker, fremstillet af patienter, med et enkelt maleri – uden tvivl en kopi af guldaldermaleren Carl Blochs fremstilling af Christian

II i fangenskab på Sønderborg Slot i 1500-tallet. Muligvis har Gudiksen set motivet som en analogi til sit eget ophold her i Risskov – en dvaletilstand, et ophold i limbo og en nærmest uendelig ventetid. Hvor Christian II under sit fangenskab siges at have slidt en fure i den runde bordplade med sin finger, har Gudiksen til gengæld slidt adskillige lommekalendere op med sine daglige optegnelser.

Senere dukkede der nemlig en ekstra bonus op fra slægtsforskeren Ole Kræmmer – en usædvanlig dokumentation af et relativt overset kapitel af Risskov-hospitalets og psykiatriens historie: Ole Kræmmer fik overdraget en række lommebøger/kalendere af Gudiksen slægtninge. De viste sig at rumme små notater om vej og vind, dagens menu, gøremål og spadsereture for en længere periode i 1900-tallet. Her var Anders Gudiksen, med status som uheldbredelig patient, anbragt i en plejefamilie i Risskov. På denne måde fik vi på Museet et helt nyt og ganske uventet indblik i en ellers sparsomt belyst epoke. Som det fremgår, er det ikke de store sjælsrystende begivenheder, Gudiksen beskriver. Omfanget af materialet, som dokumenterer hans langvarige, stille eksistens hos plejefamilien, gør det til gengæld til en unik dokumentation af et liv og en skæbne i familiepleje.

**“... To Videnskabsmænd ...
samt Hunden Jolly”**

En aktuel begivenhed, som optager Gudiksen meget i det følgende uddrag, er et russisk ekspeditionsholds færd fra Nordpolen på en isflage. Den store interesse skyldes givetvis Gudiksens egne Grønlands-erfaringer. Som det gælder for Anders Gudiksen og andre i familieplejen, blev man – i bedste fald – næsten medlem af familien. I 1938 flytter Gudiksens familie fra huset i Risskov til en lejlighed i bydelen Frederiksbjerg. Som en helt naturlig ting flytter han med. Begivenheden bliver herunder lakonisk beskrevet. Her følger uddrag fra dagbogen for perioden februar til april 1938:

04 (februar)

9°. Vest. Klart Vejr. Grønkaal og Lobescoves. Russerne ere paa Isen drevet fra Nordpolen til ud for Eskimoerne paa Grønland. 21. Maj – 4. Februar. *)): Fra Nordpolen paa en Isflage drev Papavins Ekspedition 2500 Kilometer sydpaa. Holdet bestod af fire Mand. Lederen Ivan Papavin, Radiotelegrafisten Ernst Krenkel og to Videnskabsmænd Pjotr Shirshov og Eugene Teodorov samt Hunden ”Jolly”.

12

1°. Nordøst. Snevejr hele Formiddagen. Boeuf og Grynsuppe. Paa Hospitalet var

der Musik og Optræden af Ib Schønberg og Kollega fra 4 1/2 – 5 1/4. Eftm. Vennelyst.

13

5°. Sydvest, Solskin og roligt, klart og smukt Vejr. Frikassé og Kærnemælkssuppe. Bal paa Hospitalet fra Kl 7-10 1/2 Eftm.

20

8°. Roligt, klart og tørt Vejr. Kalvesteg og Risalamang. I Aarhus var jeg med Hr og Fru Andersen og se paa en Lejlighed i Anna Gade 2 Sal. 45A.

22

2°. Nordvest. Klart Vejr. Suppe med Boller og kogt Kød. Peberrodssauce. Fugleburet til Undulaterne blev taget ned.

05 (marts)

8 1/2°. Vestenvind og Solskin med klart Vejr. Kogt Pølse med hvidkaal og Mælkecitronsuppe. De 4 Russere fra Isflagen passerede Langeland ombord paa ”Jermak”. Kpt Schmidt.

16

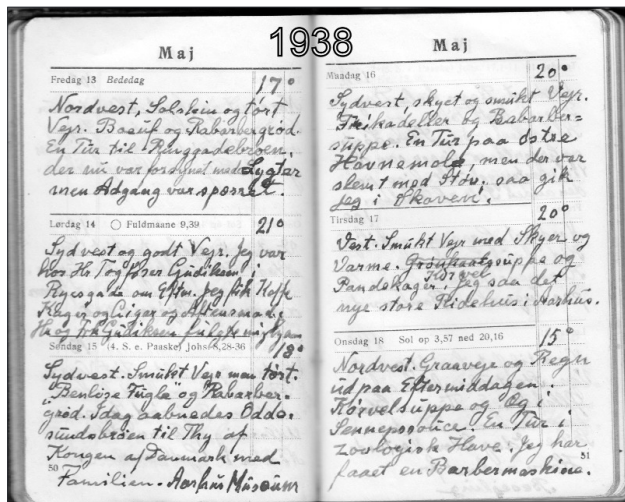
10°. Sydvest. Graat og fugtigt Vejr. Stegt Flynder og Risalamang. Murene omkring Gaardene paa Hospitalet er nu revne ned og erstattes med Jerntraadshegn.

17

9 1/2°. Vestenvind. Klart Vejr med Sol. Grønkaalssuppe og Pandekager. De 4 Russere skal være komne til Moskva.

19

12°. Blæst fra Sydvest. Tørt klart og sigtbart Vejr.

Anders Gudiksens dagbøger blev ført i lommekalendere. De giver et unikt indblik i en familieplejepatiens dagligdag i Risskov og Århus gennem en lang periode. Slægtsforskeren Ole Kræmmer har lavet et meget værdifuldt arbejde med at renskrive dagbøgerne. I skrivende stund har museet modtaget renskrifter for 1936-39 samt 1943.

Risengrød og Gullerødder med Slikporrer. En Flyvemaskine før Middag. En Film ”Kjøbenhavnere” paa Hospitalet fra Kl. 7-9 Eftm.

20

12°. Sydvestvind, tørt og godt Vejr. Boeuf og Risalamang. Jeg gik til Hr Gudiksen i Aarhus og fik Kaffe, Kager, Cigar og Aftensmad, som var forloren Skildpadde og Due.

01 (april)

8°. Vestenstorm og graaligt Vejr. Sol. Boeuf og Budding med Peberrodssauce. Imorgen vil Hr Andersen flytte ind til Aarhus.

02

8°. Aarhus. Annagade 45A 2. Sal. Jeg flyttede med Hr. Andersen og 2 store Biler med Bohave til Aarhus. Godt Flyttevejr, koldt og fugtigt.

03

6°. Nordveststorm med Regn. Inat sov jeg i Aarhus. Medisterpølse og Svedskegrød. Hagl og Snestorm. Jeg har Smerter i højre Halvdel af min Næse ...

Det fremgår af Gudiksens dagbogsnotater fra perioden, at han stadig har huslige pligter som at skovle sne og feje fortov. Dagbogen fra årene på Frederiksbjerg afslører mange spadsereture, besøg i Zoologisk Have, afstikkere til havnen – alt i alt et ganske behageligt liv med vægt på det rekreative. Anders Gudiksen kom aldrig hjem; men for ham personligt var surrogathjemmet hos en venligtsindet familie uden tvivl at foretrække fremfor et helt liv på sindssygehospitalet i Risskov –.